

Kaisa Kaakinen

“What are you comparing?”

Kun opiskelin Yhdysvalloissa vertailevaa kirjallisuudentutkimusta (”comparative literature”), jouduin usein selittelemään oppiaineen nimessä killuvaa sanaa ”comparative”. Tämä tuntui hiukan kiusalliselta, sillä en mielestäni useinkaan osannut vastata tyhjentävästi siihen, mitä ”vertaamisella” oikein tässä yhteydessä tarkoitettiin. Kyselijöille oli toki ensin kerrottava, että vertaileva kirjallisuustiede pyrki ylittämään filologia-aineiden rajat. Samassa kuitenkin halusin korostaa, ettei vertaaminen suinkaan enää tarkoittanut sitä, että otettiin vaikkapa ranskalainen ja saksalainen romaani ja verrattiin niitä toisiinsa. Vertaileva kirjallisuustiede pikemminkin tarjoaa vaihtoehtoja sille, että selkeästi rajatut kansalliskirjallisuudet oletetaan aina järkeviksi analyysin lähtökohdiksi.

Toisinaan päädyin eräänlaiseen epävastaukseen ja kuvailin vertailevaa kirjallisuustiedettä alueeksi, jolla kirjallisuustieteen vakiintuneita käytäntöjä tutkitaan, puretaan ja määritetään uudelleen. En kuitenkaan kyennyt karkottamaan ajatusta siitä, että oppiala kaipaisi lisää metodologista ja tieteenfilosofista pohdintaa. Oliko se menettänyt täysin koherenssinsa, koska se ei enää tutkinut pelkästään ”kirjallisuutta”? Olivatko vertailun perusteet olemassa tuolla jossakin, vai luotiinko ne itse vertaamisen toiminnassa? Tuntemieni komparatistien tutkimuskohteet erosivat toisistaan rajusti: yksi kirjoitti paikan roolista karibialaisessa nykykirjallisuudessa, toinen Derridasta ja ateismista, kolmas 1900-luvun alun mykkäelokuvista. Jos näiden aiheiden välinen yhteinen nimittäjä lausuttaisiin julki, se kuulostaisi suorastaan naurettavan epämääräiseltä.

Toisaalta innostuin itse eniten lähestymistavoista, jotka tarkastelivat kirjallisuutta erilaisten kontekstien kohostamia kysymyksenasetteluita vasten – lähestymistavoista, jotka tutkivat sekä tulkinnan ehtoja eli kirjallisuuden sisäisiä rakenteita että sitä, miten nämä rakenteet suhteutuivat erityisiin historiallisiin tilanteisiin. Huomasin esimerkiksi kirjoittavani samanaikaisesti kahta erillistä esseetä kirjallisuuden ja yhteiskunnallisen osallistumisen suhteesta Peter Weissin ja J. M. Coetzee’n kirjoituksissa, ja vaikka en suoraan liittänyt näitä kirjailijoita yhteen, esseet vaikuttivat silti toisiinsa. Vertailevan kirjallisuustieteen piirissä oli mahdollista esittää perustavanlaatuisia kysymyksiä vaikkapa kirjallisuuden ja historian suhteista. Niinpä en myöskään ollut varauksettoman innostunut vaatimuksista selkeyttä oppiaineen identiteettiä jättämällä kulttuurintutkimuksellisemmat ja ”maailmallisemmat” näkökulmat *area studies* -laitosten huoleksi. Vertaileva kirjallisuustiede ei mielestäni tutki pelkästään poetiikkaa sinänsä, niin kuin esimerkiksi Jonathan Culler on ehdottanut, vaan myös kirjallisuuden (tai toisinaan

”kirjallisuudellisuuden”) ilmenemistä maailmassa. Globalisaation vaikutukset kirjallisuuteen ja kirjallisuudentutkimukseen ovat nykyään keskeinen osa vertailevan kirjallisuustieteen tutkimuskenttää, suorastaan sen merkittävimpiä tutkimuskysymyksiä. Tässä ehkä piilee ”yleiseksi kirjallisuustieteeksi” kutsutun lähestymistavan ja vertailevan kirjallisuustieteen merkittävin painotusero. Voidaankin ehkä sanoa, että oppiaineen sisällä vaikuttaa jännite ”yleisyyttä” ja ”eroja” korostavien lähestymistapojen välillä.

Vertailevasta tai yleisestä kirjallisuustieteestä ei siis ole aivan lähiaikoina tulossa selkeästi ja puhtaasti rajattua oppiainetta, jonka kaikilla edustajilla olisi sama käsitys siitä, mitä tuon oppiaineen piirissä tulisi tehdä. Alan monimuotoisuus hahmottuu selvästi, kun katsoo American Comparative Literature Associationin (ACLA) kymmenen vuoden välein julkaisemia ”State of the Discipline” -raportteja. Nimellä ”Bernheimer report” kulkeva vuoden 1993 raportti (*Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*) yritti vielä asettaa oppialalle jonkinlaisia standardeja (esimerkiksi antamalla suosituksia vieraiden kielten opiskelusta, monikulttuurisuuden lisäämisestä ja medioidenvälisyydestä). Raportti heijasteli poetiikkaan ja teoriaan keskittyvien tutkijoiden ja kulttuurintutkimuksellisten lähestymistapojen jännitettä ja jälkimmäisten nousua. Vuoden 2004 raportin (*Comparative Literature in an Age of Globalization*) toimittaja Haun Saussy puolestaan korosti sitä, että vertaileva kirjallisuustiede on ”voittanut taistelunsa” ja onnistunut hyväksyttämään oletuksensa ja tavoitteensa myös kielten laitoksilla, joilla työskentelevät kirjallisuudentutkijat ehkä aiemmin epäilivät komparatisteja oppineisuuden puutteesta. Monitieteisyys, ylijärjaisuus ja kiinnostus teoriaan on hyväksytty keskeisiksi lähtökohdiksi myös vertailevan kirjallisuustieteen ulkopuolella. Saussy kysyikin artikkelissaan, mikä vielä jää vertailevan kirjallisuustieteen erityiseksi tehtäväksi. Hän tarjoaa vastaukseksi, että vertailevat projektit ovat aina jollakin tapaa kokeellisia, ja parhaat niistä osoittavat lukijoilleen, miksi muutoin erillisinä tarkasteltuja asioita onkin kiinnostavaa tarkastella yhdessä. Vertaileva kirjallisuustiede on siis tässä katsannossa suhteiden ja yhteyksien asiantuntija, ja näitä linkkejä voidaan hahmottaa lukemattomien eri objektien välillä. (Saussy 2006, 3-42.)

Kevään 2014 raportilla ei ainakaan vielä ole yhtä alaotsikkoa, mutta sen lausumaton otsikko voisi olla vaikkapa ”in an Age of Digitalization”. Raportti ilmestyi internetissä (<http://stateofthediscipline.acla.org/>), ja siihen on lisätty tekstejä ensimmäisen julkaisujakson jälkeenkin (on myös mahdollista, että raportti julkaistaan jossakin vaiheessa myös kirjamuodossa). Digitalisaatio nähdään artikkeleissa komparatismia edistäväksi tai sen merkitystä korostavaksi ilmiöksi. Teemojen moninaisuudesta nousee myös muita toistuvia aiheita: monitieteisyys, kiinnostus komparatismiin materiaaliin perusteisiin (esim. ekokritiikin näkökulmasta), maailmankirjallisuuden käsite, ajankohtaiset poliittiset kysymykset (ilmastonmuutos, öljy, uusliberalismi, fundamentalismi) ja kääntämiin ja kieliin liittyvät teemat. Oikeastaan vain yhdessä artikkelissa (Brigitte Le Juez:

”Creative Reception: Reviving a Comparative Method”) puhutaan vertailusta metodina. Tämäkään esse ei tosin käsittele vertailua suoraan vaan tarkastelee pikemminkin reseptiotutkimusta yleensä, jossa Le Juezin mukaan pitäisi pohtia enemmän vastaanoton eettisiä ulottuvuuksia. Vertailua käsitellään kyllä epäsuoremmin digitaalisuuteen liittyvissä teksteissä, esimerkiksi Jacob Edmondin esseessä ”Archive of the Now”, joka käsittelee internetin hypertekstimuodon muuttumista normatiiviseksi käytännöksi ja komparatistien kiinnostusta hyvin laajoihin näkökulmiin (esimerkkeinä mainittakoon Gayatri Spivakin planetaarisuus, Wai Chee Dimockin *deep time* ja käsite *Anthropocene*).

Haun Saussy kirjoittaa tuoreimmassakin raportissa komparatistien tulevaisuudesta, mutta hänen artikkelinsa ”Comparative Literature: The Next Ten Years” (2014) ei asetu selkeästi pääkirjoitukseksi, joka esittäisi koottuja toimintaohjeita. Saussy kuitenkin tarttuu olennaiseen ristiriitaan, joka on syytä muistaa, kun puhutaan vertailevan kirjallisuustieteen tulevaisuudennäkymistä. Samaan aikaan kun oppiaineen piirissä pohditaan, miten alan tutkimuskohteena voisi olla koko maailman kirjallisuus, budjettileikkauksien luoma epävarmuus ajaa sekä opetusta että tutkimusta totutuille urille. Saussin mukaan valtaosa vertailevan kirjallisuudentutkimuksen piirissä tehdyistä väitöskirjoista käsittelee yhä länsieurooppalaista kanonista kirjallisuutta. Samalla vertaileva kirjallisuustiede on vaarassa supistua oppiaineeksi, joka opettaa ”maailmankirjallisuutta” käännoksinä. Myös Gayatri Spivak kirjoittaa esseessään ”The End of Languages?” (2014) vieraiden kielten merkityksen vähentymisestä yliopistojen opetuksessa ja toteaa, ettei tällä hetkellä näe keinoja vastustaa tätä kehitystä. Spivakin jo kirjassaan *Death of a Discipline* (2003) visioima oppiaine, jonka perustana olisivat vankka ja monipuolinen kielitaito sekä kirjallisuustieteen ja yhteiskuntatieteiden metodit, ei voi toteutua tässä tilanteessa.

Kirjallisuuden tutkiminen maailmanlaajuisena ilmiönä on toki haasteellinen projekti myös muista syistä kuin resurssipulan vuoksi, ja tämän projektin pulmallisuuden pohtiminen kuuluukin olennaisesti vertailevan kirjallisuustieteen itseymmärrykseen. Jos halutaan pureutua tarkemmin siihen, miksi sana ”vertaileva” esiintyy oppiaineen amerikkalaisen version nimessä, täytyy palata alan alkuvaiheisiin 1800-luvulla. Tätä aihetta on käsitellyt kiinnostavasti Cornellin yliopiston vertailevan kirjallisuustieteen professori Natalie Melas kirjassaan *All the Difference in the World: Postcoloniality and the Ends of Comparison* (2007) sekä *PMLA*:ssa ilmestyneessä esseessä ”Merely Comparative” (2013). Melas toteaa, että amerikkalaisen vertailevan kirjallisuustieteen historiasta puhuttaessa unohdetaan usein oppiaineen alkujuuret 1800-luvulla. On tavallista aloittaa alan historiikki puhumalla emigranttitutkijoista, jotka saapuivat toisen maailmansodan aikana Yhdysvaltoihin ja toivat mukanaan laajan tietämyksensä suurimmista eurooppalaisista kielistä ja antiikin kulttuureista. Melas korostaa, että on syytä myös muistaa 1800-luvun vertaileva tutkimus, joka pyrki muodostamaan systemaattisia malleja koko maailman ja kaikkien aikakausien kirjallisuuksista. Esimerkkinä tämän huiman projektin hahmottelijoista voidaan mainita Charles Mills Gayley, jonka

taksonominen esitys lyriikan kehityksestä sisältää yhtenä kategoriana myös luokan ”Lyric Poetry of the Lapps and Finns” (ks. Melas 2007, 16). Vertaaminen perustui ajatukseen kulttuurievoluutiosta, ja eri maiden ja kulttuurien kirjallisuudet asetettiin sivilisaatioprosessin eri vaiheisiin siten, että Länsi-Euroopalla oli johtava asema. Laadulliset erot nähtiin siten suhteessa kehitysajatukseen, ja länsimaiden ulkopuoliset kirjallisuudet edustivat länsimaiden menneisyyttä.

Onkin kiinnostavaa, että vuosikymmenien tauon jälkeen systematisoiva vertaileva tutkimus on palannut ja alkanut hyödyntää nykyaikaisia digitaalisia työkaluja, joiden avulla uuden systemaattisen tutkimuksen metodit ovat tarkempia ja perustellumpia kuin 1800-luvulla. Melas kuitenkin varoittaa, että 1800-luvun edeltäjien unohtaminen saattaa myös merkitä sitä, ettei systematisoivan tutkimuksen suhdetta imperialismiin perintöön reflektoida tarpeeksi. Franco Morettin luotsaama Literary Lab Stanfordin yliopistossa (litlab.stanford.edu) on tunnetuin esimerkki projektista, joka käyttää kvantitatiivisia menetelmiä ja pyrkii analysoimaan kirjallisuutta maailmanlaajuisena systeeminä. Tunnetussa esseessään ”Conjectures on World Literature” (2000) Moretti käyttää omia romaanimuotoa koskevia tutkimuksiaan esimerkkinä uudesta vertailevasta kirjallisuustieteestä, ”globaalista formalismista”, joka perustuisi eri kielillä lukevien tutkijoiden empiiristen havaintojen systematisoimiseen ja selvittäisi kirjallisuuden kehityksen lakeja. Tällaista vertailevaa tutkimusta tekevä komparatisti luopuisi lähiluvusta, joka Morettin mukaan on nojannut hyvin pieneen länsieurooppalaiseen kaanoniin. Moretti esittää, että kirjallisuutta olisi tutkittava yhtenäisenä ja epätasa-arvoisena systeeminä, jossa marginaali yleensä omaksuu keskuksessa syntyneen kirjallisen mallin (vaikkapa romaanimuodon) ja tuottaa siitä lukemattomia paikallisia versioita. Morettin mallissa marginaalia ei siis marginalisoida jättämällä se tutkimuksen ulkopuolelle, kuten usein 1900-luvun komparatismeissa, sillä marginaalissa tuotettu kirjallisuus nähdään tyyppillisemmäksi kuin ne harvat tekstit, jotka on sisällytetty perinteiseen kirjallisuuden kaanoniin.

Morettin ympärillä käyty keskustelu havainnollistaa hyvin Natalie Melasin väitettä siitä, että alan tutkijat jakautuvat nykyään karkeasti ”systeemin rakentajiin” ja niihin, jotka suhtautuvat varauksellisesti systematisoimiseen, ja että tämä jako merkitsee toisinaan myös jakoa empiirisen ja eettisen painotuksen välillä (Melas 2013, 656). Morettia on kritisoitu eritoten siitä, että hänen lähestymistapansa sulkee pois marginaalin mahdollisuuden tuottaa omaehtoisia kirjallisia ilmiöitä. Esimerkiksi Spivakin kirjoituksissa näkyy oletus siitä, ettei vertailevan kirjallisuustieteen tulisi niinkään kuvailla maailmassa vallitsevaa ja kirjallisuudessa ilmenevää eriarvoisuutta vaan vastustaa hierarkioita, jotka vaikuttavat siihen, miten eri kulttuurien, kielialueiden ja kontekstien kirjallista tuotantoa jäsennetään. Tutkimuksen tulisi siis osaltaan pyrkiä muuttamaan maailmaa – emansipoida marginaali, tai purkaa koko marginaalin käsite.

Jälkikolonialistisesta perinteestä ammentava Melas kuuluu itse jälkimmäiseen haaraan, joskin emansipaation projekti hahmottuu hänen (ja myöskin Spivakin) kirjoituksissa monisyiseksi ja epäsuoraksi. Melasilla kirjallisuustiede kirjoittaa auki kirjallisen mielikuvituksen avaamia vastarinnan ja toisin ajattelemisen mahdollisuuksia ja tunnustaa sen, että kirjallisuuden suhde aikaan ja kontekstiin on moninainen ja alati muuttuva. Melasin edustama lähestymistapa etsii mahdollisuutta harjoittaa vertailevaa tutkimusta ilman ajatusta siitä, että tutkimuksen tulisi tuottaa selkeä *tertium comparationis* – vaikkapa taksonominen esitys maailmankirjallisuuden kehityksestä. Melas muistuttaa, että vaikka yhteismitattomuutta ajatellaan usein maksimaalisessa epistemologisessa mielessä, jolloin vertaaminen vaikuttaa mahdottomalta tai jopa väkivaltaiselta, vertaaminen voi myös nojata ”minimaaliseen” yhteismitattomuuteen, joka ”tuottaa hedelmällisiä siirtymiä vaientamatta keskustelua” (Melas 2007, 31). Melas itse esittää, että ”comparative” voi merkitä myös sitä, että jokainen luettava teksti tai tutkittava aihe nähdään alati suhteessa jaettuun maailmaan, joka antaa vertaamiselle materiaalsen perustan ilman oletusta universaaleista vastaavuuksista. (Melas 2013, 654–655.)

Spivak esitti jo kirjassaan *Death of a Discipline*, että vertailevan kirjallisuustieteen piirissä tulisi harjoittaa monipuolisempaa ja ennakkoluulottomampaa tutkimusta, joka yhdistelisi aineistoja yli totuttujen kielirajojen. Jokainen hallitsee vain osan kokonaisuudesta, minkä vuoksi on omituista, jos kaikki pyrkivät hallitsemaan saman osan. Eurooppalaisessa kontekstissa tämä voisi tarkoittaa sitä, että yhä useampi tutkija tai tutkimusprojekti ylittäisi vaikkapa Itä- ja Länsi-Euroopan tai eri kieliperheiden rajat. Vaikka vertailevan kirjallisuustieteen vähäiset resurssit eivät tee uusia avauksia helpoiksi Euroopassakaan, tšekäläinen komparatismi voisi yrittää yhdistää syvällisen kielitaidon ja aiempaa moninaisemmat aineistot. Tämän projektin kannalta olisi olennaista, että erilaisten institutionaalisten perinteiden muovaamilla laitoksilla työskentelevät kirjallisuudentutkijat tekisivät runsaasti yhteistyötä, sekä paikallisesti että yli valtiorajojen. On myös syytä muistaa, ettei vertailevan kirjallisuustieteen uudistaminen globalisaation (ja digitalisaation) aikakaudella tarkoita pelkästään uusien tekstien sisällyttämistä opetussuunnitelmiin ja tutkimusprojekteihin. Globaalimpi näkökulma kirjallisuuteen voi pakottaa käsitteiden ja teoreettisten lähtökohtien uudelleenarviointiin myös silloin, kun puhutaan vaikkapa länsieurooppalaisesta tai suomenkielisestä kirjallisuudesta.

Lähteet

- Bernheimer, Charles (ed.) 1995 (1993). *The Bernheimer Report*. Charles Bernheimer (ed.), *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Parallax. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 39–48.
- Edmond, Jared 2014. *Archive of the Now*.
<http://stateofthediscipline.acla.org/entry/archive-now> (12.11.2014).

- Le Juez, Brigitte 2014. Creative Reception. Reviving the Comparative Method. <http://stateofthediscipline.acla.org/entry/creative-reception-reviving-comparative-method> (12.11.2014).
- Melas, Natalie 2006. *All the Difference in the World. Postcoloniality and the Ends of Comparison*. Stanford: Stanford University Press.
- Melas, Natalie 2013. Merely Comparative. *PMLA* 128(3), 652–659.
- Moretti, Franco 2000. Conjectures on World Literature. *New Left Review* 1/2000, 54–68.
- Saussy, Haun (ed.) 2006 (2004). *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Saussy, Haun 2014. Comparative Literature. The Next Ten Years. <http://stateofthediscipline.acla.org/entry/comparative-literature-next-ten-years> (12.11.2014).
- Spivak, Gayatri 2003. *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press.
- Spivak, Gayatri 2014. The End of Languages? <http://stateofthediscipline.acla.org/entry/end-languages> (12.11.2014).